

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

BEKTÂŞÎ DÜŞÜNÇESİNDE EŞ'ÂRÎ-SÜNNÎ HİLÂFET TEORİSİ

*Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER**

ÖZET

Eş'ârî-Sünnî hilafet teorisinin dolaylı bir yansıması olarak kabul edilebilir. Zira Eş'ârî-Sünnî hilafet teorisi adil ya da zalim olsun yöneticiye mutlak itaati savunan ve zalim bile olsa ona silahlı isyana kalkışmamayı öğütleyen bir tutumu benimser. Derinliğine incelendiğinde Erkânnâmelerde devlet ve idare aleyhine hiçbir değerlendirmeye rastlanılmadığı gibi, devlete ve padişaha yönelik herhangi bir olumsuz tavıra da yer verilmediği görülmektedir. Aksine padişah dünya işlerinde bir rehber olarak kabul edilmiş ve idarecilere itaattan ödün verilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Bektâşî geleneğine ait kaynaklarda yer alan metinler, fikhî ve amelî konularda Hanefîlik'ten izler taşımaktaysa, itikâdî çerçevede de Eş'ârî düşüncenin izlerini taşımaktadır.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bu dini Kur'ân ve Sünnetten istinbat ederek müminlerin anlayışına sunan İmam Eş'ârî gibi İslâm düşüncesinin mimarları, dinin bütüncül bir sistematüğünü ortaya koyabilmek için içerisinde buldukları toplumların akide ve muamelelerine örnek teşkil edecek ilkeler ve nasları yorumlamış ve açıklamışlardır. Bundan dolayıdır ki, yayıldığı coğrafyalarda dinin toplum üzerindeki tezahürü, bu nasları yorumlayan kişilerin faaliyet ve toplumsal etkileşimlerinin birer sonucu ve ürünü durumundadır.

Eş'ârî'nin düşüncesinin sistemleşmesini kolaylaştıran en önemli husus, eleştirdiği Mu'tezile'nin sistemli ve kendi içinde tutarlı bir sistem oluşudur. Eş'arilik, İslâm toplumunun fiilî bir sosyal, siyasal, idârî anarşizm ortamına girdiği, düşünce hayatının ve inanç yapısının da içinde bulunduğu kaos ortamında, Mu'tezile gibi sistemli ve disiplinli bir akımın avantajlarından faydalanarak kolaylıkla ve kısa sürede sistemleşmiş, ilim adamları ve halk kesimleri tarafından benimsenmiştir.

Biz bu çalışmamızda Bektâşî düşüncesine yansıyan Eş'ârî-Sünnî hilafet anlayışını Bektâşî Erkânnâmeleri, Ahidnâmeler ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserlerine göre değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Bektâşî, İmam Eş'ârî, Hilafet Teorisi, Sünnî

THE THEORY OF ASH'ARİ-SUNNİ CALIPHATE IN THE BEKTASHİ THOUGHT

ABSTRACT

The classical sources of Islamic history emphasize the political and military aspects of historical events about spreading religion to different geographical regions. But they did not give direct information about the appropriate structure of the environment and the demographic structure in the spread of religion to wide geographical locations. However, Imam al-Ash'ari who reveals the history of the spread and settlement of Islam, considered the expansion of Islam as a religion and the adoption of societies as a subject of social history rather than a matter of political history. In this topic subject Imam al-Ash'ari brings us to this belief because he has made a distinction between religion. By his methodical approach, his name has become equal with one of the systematic kalam schools in Islamic thought.

In our paper, we shall present the views of tolerance from Imam al-Ash'ari to Haji Baktash and emphasize their effects on Central Asian societies.

Keywords: Baktashi, Imam al-Ash'ari, Theory of Caliphate, Sunni.

* Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. omerfarukteber@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

Başta Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilen eserler ile Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra Bektâşîliğin pîr-i sânisî sayılan Balım Sultan'dan itibaren kaydedilen Bektâşî Erkânnâmeleri derinliğine incelendiğinde devlet ve idare aleyhine hiçbir değerlendirmeye rastlanılmadığı gibi, devlete ve padişaha yönelik herhangi bir olumsuz tavra da yer verilmediği görülmektedir. Aksine padişah dünya işlerinde bir rehber olarak kabul edilmiş ve idarecilere itaattan ödün verilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bu dini, Kur'ân ve Sünnetten istinbat ederek müminlerin anlayışına sunan İmâm Eş'arî gibi İslâm düşüncesinin mimarları, dinin bütüncül bir sistematüğünü ortaya koyabilmek için içerisinde buldukları toplumların akide ve muamelelerine örnek teşkil edecek ilkeler ve nasları yorumlamış ve açıklamışlardır. Bundan dolayıdır ki, yayıldığı coğrafyalarda dinin toplum üzerindeki tezahürü, bu nasları yorumlayan kişilerin faaliyet ve toplumsal etkileşimlerinin birer sonucu ve ürünü durumundadır.

İmâm Eş'arî'nin düşüncesinin sistemleşmesini kolaylaştıran en önemli husus, eleştirdiği Mu'tezile'nin sistemli ve kendi içinde tutarlı bir sistem oluşudur. Eş'arilik, İslâm toplumunun fiilî bir sosyal, siyasal, idârî anarşizm ortamına girdiği, düşünce hayatının ve inanç yapısının da içinde bulunduğu kaos ortamında, Mu'tezile gibi sistemli ve disiplinli bir akımın avantajlarından faydalanarak kolaylıkla ve kısa sürede sistemleşmiş, ilim adamları ve halk kesimleri tarafından benimsenmiştir.

Bektâşî geleneğine ait kaynaklarda yer alan metinler, fikhî ve amelî konularda Hanefîlik'ten izler taşımakta iken, itikâdî çerçevede de Sünnî Kelâmın diğer ekolü olan Eş'arî düşüncesinin izlerini taşımaktadır. Bektâşî tarikat formunun edebiyatı, Eş'arî-Sünnî hilafet teorisinin dolaylı bir yansıması olarak kabul edilebilir. Zira Eş'arî-Sünnî hilafet teorisi adil ya da zalim olsun yöneticiye mutlak itaati savunan ve zalim bile olsa ona silahlı isyana kalkışmamayı öğütleyen bir tutumu benimser (Evkuran: 2005, 124).

1-Eş'arîlik ve Sûfizm

Denilebilir ki Eşarîliğin ayırt edici vasfı "aklın tek otorite olarak tanınmasına muhalefet şerhi koymasıdır". Eşarîlik ya da daha doğru ifadesiyle Eşarî âlimleri bu hükme, kurdukları teolojik argümanlardan ziyade gündelik hayatın pratiklerinden edinilmiş tecrübeler yoluyla varmışlardır. Yaşam pratiği şunu göstermiştir ki Mutezile benzeri akli otorite kabul eden yorum biçimleri bireyin ve toplumun nefes alacağı esnekliklere müsaade etmemiştir. Aslında böyle bir tavır sergileyemezdi de zira özgürlüğün olamayacağı alan aklın zorunluluklarının alanıdır. Hiçbir zihin "bütünün parçadan büyük olduğu" konusunda özgür olamaz. Küçük yaşlardan itibaren Mutezile bilginlerinden ders alan ve özellikle Kelâm konusunda Ebû Ali el-Cubbâî'nin öğrencisi Eş'arî itikadının münşii el-Eş'arî, inanç ilkelerini akılla desteklemekle birlikte nassı ön plana çıkaran üçüncü bir yöntemi benimsemiştir¹. Daha sonraki dönemlerde Sünnî Kelâm anlayışının bir kesimine temel oluşturacak bu yöntem, İmâm Mâturîdî paralelinde gelişmesi ile birlikte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat dediğimiz ümmetin ana bünyesini teşkil etmiştir (Ritter:1977, VI/390). O, Makâlâtü'l-İslâmiyyin adlı eserinde kendilerini İslâm dairesi içerisinde gören kimselerini İslâm'ın temel konularındaki görüşlerini her hangi bir mezhep taassubu veya bir mezhep tercihi yapmadan bugünün kavramıyla objektif bir şekilde verdiğini ifade etmiştir (Abdülhamid:1995,XI/445; Fığlalı:1979, IX-XII). Bu ifade dahi Eş'arîliğin üzerine bina edildi

¹ İhve-i Selâse olayından sonra Mutezîlî öğretiyi kendi dinî anlayışına uygun bulmayan Eş'arî Ehl-i Sünnet'e intisap ettiğini açıklayarak, bir süre Ahmed b. Hanbel ve mezhebinin yöntemini benimsemiş ise de burada da aradığını bulamamıştır.

Eş'arî yöntem ve geleneğinin müdahaleci olmayan aklî bir tasavvurunun². olduğunun en açık beyanı sayılmalıdır (Eş'arî, 1995,I/33).

Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'in birinci bölümünün sonlarında Ashâb-ı Hadîs ve Ehl-i Sünnet'in temel görüşlerini sıraladıktan sonra, “Onlara nisbet ettiğimiz bütün görüşleri kendimize de nisbet eder ve benimseriz” demek suretiyle “Ehl-i Hakk”a ait bazı görüşleri tasvipkâr bir üslûpla ifade etmiş, bunun için Eş'arîler için doğrudan yana anlamında “ehl-i hakk” kullanılmıştır (Onat:2003, 27/406).

Dini metinleri yorumlarken aklın ve akılçılığın katı tutumunun toplumsal ilişkileri zayıflattığı tarihsel olarak da bir vakıadır. Burada kast ettiğimiz tabii ki akla müracaat etmek değildir. Vurgulamak istediğimiz şey, mantiki zorunlulukları halkın uygulaması için zorlamaktır. Burada mevzu edilen akıl, özgür düşünce ve muhayyileyi zaptu rapt altına alan mantiki akıldır, yoksa uzun vadede ve bütüncül bir bakış açısından hadiselerle bakarak tolerans ve uyumun getireceği hasılayı esas alan akıl değildir. Örnek verecek olursak İslam tarihinin gördüğü en radikal hareketlerden birisi olan Haricilik şu mantiki argümanları kurarak var olmuştur:

- (A) Hüküm ancak Allah'ındır.
- (B) Ali ve Muaviye insanları hakem edindi.
- (C) O halde Ali ve Muaviye kâfir oldu.

Aklı (ya da bu metinde kullandığımız yanı ile mantığı) keskin bir kılıç gibi kullandıklarında Tanrı adına, din adına, insanların Tanrı ile ve birbirleriyle olan ilişkilerini katılaştırıp, tek tipleştirip çatıştırmaktadır. Oysa tüm siyasetnamelerin yazdıkları gibi sosyal aktörleri birbirine bağlayan bağların gevşeyince gerilmesi, gerilince gevşetilmesi gerekir. Zira yaşam tecrübesi göstermiştir ki insanları cem olmaya iten şey duygudaşlıklardır³. Duygu birliğini sağlayan şeyler ise birlikte yapılan ibadetlerdir.

Bektaşilik hayatın içinden doğmuş bir yaşam pratiği olduğundan mantığın bu baskılayıcı tavrından “72 millete bir nazarla bakmayan bizden değildir” diyerek hep uzak durmuş, bireye gerekli esnekliği sürekli tanımıştır. Bu yanıyla ilahi vahyin hayata aktarılmasında tıpkı Eş'arîlik gibi duygudaşlığı sağlamaya yönelik bir tavır takınmıştır. O halde soyut ve evrensel bir önerme olarak tartışmaya açık şu ifadeyi sonuç cümlesi olarak sunalım: “Aklın sergileyeceği en akıllıca davranış biçimi kendinde akıl dışına da yer açmasıdır.” Eş'arî-Sünnî hilafet teorisinin dolaylı bir yansıması olarak kabul edilebilir. Zira Eş'arî-Sünnî hilafet teorisi adil ya da zalim olsun yöneticiye mutlak itaati savunan ve zalim bile olsa ona silahlı isyana kalkışmamayı öğütleyen bir tutumu benimser (Evkuran:2005,124, 210-215).

Bektâşi metinlerinin hangi teorik altyapı ve pratik uygulamaların ürünü olarak yahut kullanılan terminolojik ifadesiyle hangi itikâdi ve fıkhi mezhep tavrı ile yazıldığı, Bektâşi metinlerinin dayandığı kaynağı göstermesi bakımından önemlidir (Atalan:2017, 26). Bu yönden konuya yaklaşıldığında Bektâşiliğin, Bektaşî kültür ve edebiyatının hakim olduğu bir İslamî inancı, İslâm tasavvufunun bir yorumu olduğu görülür. Bir tarikat formu olarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Melâmîlik geleneği içerisindeki İslâm tasavvufunun, 13. yüzyıl Türk ve Müslüman coğrafyasının şartları içerisinde, yeniden bağdaştırılarak ortaya koyulmasıdır. Bir

² Eş'arî, eserinin hemen girişinde tarafsızlık konusunda “Mezhepler ve firkalar ile ilgili eser yazarların eksik anlatımlarda bulduklarını, hasmının sözünü anlatırken mugalataya saptıklarını, onları kötümek niyetiyle yalan nakillerde bulduklarını, ihtilaf edenlerin görüş ayrılıklarını rivayet ederken sözlerine onların delillerini çürütecek ilaveler yaptıklarını gördüm. Halbuki bu, ulemanın ve doğru ile yanlış ayırt edebilen kimselerin yöntemi değildir”. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd, Beyrut 1995, C.I, s. 33.

³ Gazâlî, Batınî İsmâîlîler ile mücadele ederken mevcut din anlayışındaki duygu boşluğunu tasavvufî düşünceyle doldurmaya yönelmiştir.

başka deyişle İslam tasavvuf ve züht hayatının, o günkü özünü ve yaşayış şeklinin, İslâm dinini kabul eden Türklerin kültür ve inanışlarıyla mezc edilerek sentez edilmesidir (Fığlalı:1995,15).

Mezhepler ve tasavvufi kurumlar, içerisinden çıktığı toplumsal yapıyla ve insan doğasının gereği ortaya çıkan İslâm'ın anlaşılma biçimleridir (Onat:2002, 236: Kutlu:2005, 38). Dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerinden Eş'arîlik ve Bektâşîlik, kendi fikrî çevresinin şekillenmesinde içinde buldukları ve kurumsallaştıkları sosyo-kültürel ortamın yanı sıra müntesiplerinin zihniyet yapıları ve coğrafyaya bağlı olarak teşekkül eden dinî davranış modelleridir (Kalaycı:2017, 217; Korkmaz: 2011, 100). İslâm itikadî yapısına rengini veren Mâtûrîdîliğe nazaran Eş'arîlik daha esnek ve eklektik bir çizgide gelişmiştir. Bulunduğu ortamın rengine uyum sağlamış ve içiresinde farklı zihniyet yapılarının oluşmasına da imkan tanımıştır. Bunun en güzel ve çarpıcı örneği Osmanlı Devleti'nin resmîyette akîde olarak Ehl-i Sünnet'in Mâtûrîdî çizgisinde olmasına karşın, medreselerinde Selçulu Nizamiye Medreselerinden itibaren Eş'arî kelamının okutulmuş olmasıdır. Eş'arîlik sahip olduğu bu dinamik yapı sayesinde Osmanlı siyasetinin desteklediği ve Hacı Bektâş-ı Velî ve taraftarlarına nispet edilen eserlerinde kendisini Ehl-i Sünnet olarak tanımlayan Bektâşî düşüncesine de doğrudan bir etkide bulunmuştur.

Eş'arîliğin tasavvufla/aşkın olan duyguya yer vermesinin en açık ifadesi Nişabur'da ilim tahsil eden, Bağdat, Basra ve Şamda eserlerini yazan Gazalî'dir(Sarıkaya: 2017, 15). Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşî öğretisinin mezhebî unsurları, İmâm Eş'arî'nin Mutezile'den ayrılması ve duygu yolunu seçerek sûfi/zühhd ve takvayı önceleyen irfanî çevrelerle ilişkisi üzerinden de okunmalıdır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Yesevî eğitimini tamamladığı Horasan'ın Nişabur şehri, Büyük Selçuklu veziri Nizamu'l-Mülk tarafından İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî adına kurulan Nizamiye medreseleri ve Gazali, Sülemi, Abdülkerim el-Kuşeyri gibi alim ve edibin yetiştiği bir ilim merkezidir (Özgüdenli:2007, 33/150). Aynı zamanda Nişabur Horasan'da Melâmetî tasavvuf anlayışının temellerinin atıldığı ve Anadolu'daki tasavvuf düşüncesine damgasını vuran Hacı Bektâş-ı Velî'nin de doğduğu merkezdir. Eş'arî-Şafiî çevredeki tasavvuf geleneğinin ağırlıklı olarak Maverâünnehir bölgesinde de tutunduğu söylenebilir.

Kelâm tarihine bakıldığında dolaylı veya doğrudan bir çok Kelâm aliminin tasavvuf ile ilgilendiği bilinmektedir. Özellikle Eş'arî Kelamcılar Küllabîlikten gelen tasavvufî alt yapılarından ve sosyal çevrelerinden ötürü tasavvufta daha çok meyletmişlerdir (Argun: 2016, 40). Eş'arîliğin bölgedeki içeriği kelâmî olmaktan çok, siyasi ve sosyal temelli olması da tasavvuf çevrelerine nüfuzuna imkan sağlamış olmalıdır. Eş'arîlerin bireysel olarak tasavvufla ilgilenmiş olmaları onları bir kelâm ekolü olarak da sufi çevrelere adapte etmiştir⁴. Eş'arîlik kurumsal olarak Kâzerûniyye, Söhreverdîyye, Ebheriyye, Zahidiyye, Halvetiyye, Safeviyye ve Kadiriyye gibi tarikatların bünyesinde tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gazâlî'nin Sünnî itikatla bağdaştırdığı ve nassî temellerini sağlamlaştırdığı tasavvufî cereyanlar Eş'arîlik içerisinde yaygınlaşmış, Eş'arîlik tasavvuf çevreleri içerisinde en çok itibar gören mezhep hüviyeti kazanmıştır. Öte taraftan ilk Eş'arî kelamcılarının sûfilerin vecd, cezbe ve sekr gibi duygusal taşkınlıklarına karşı çıkmaları, Eş'arîlerin ezkar ve evrat yerine aşk ve inabeyi esas alan Yesevî, Zahidî tarikatlarla ilişkilerinin önünü açmış olmalıdır.

Keşf ve ilham konusunda Eş'arî geleneğin tam bir fikir birliğine sahip olduğu söylenemese de (Kalaycı: 2017, 237), tasavvufla ilişkisi konusunda zühdcü tutum sergilemekle

⁴ Eş'arî'ye göre Sûfiyye arasında hulûlü kabul edenler ve Allah'ın, bedenlere hulûl ettiğini söyleyenler, dinî kullardan uzaklaşma eğiliminde olanlar yerilmişlerdir. Çünkü tasavvufun bu kesimi insana hiçbir şeyin farz olmadığını ve mabuduna ulaşması durumunda da ibadetin gereksizliğini iddia ederler. Bkz. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, Çev. Mehmet Dalkılıç, s.44; Buna karşın Eş'arî, fıkıh konusunda tevazu ve alçak gönüllülük içinde düşünmeyi, güzel ahlâkı, iyilik yapmayı, kötülüğü ortadan kaldırmayı; gıybeti, kovuculuğu terketmeyi, yiyecek ve içeceği azaltmayı gerekli gören tasavvuf anlayışını tervîç etmiştir. Bkz. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, s. 241.

birlikte ilham ve keşfi bilgi kaynakları arasında saymayan Maturidî-Hanefî çevrenin (Kutlu: 200325) aksine Gazali örneğinden hareketle (Gazali: 1963,III/44) Eş'arîlerin tasavvufla yoğun bir irtibatının olduğu kanaatini vermektedir.

İslâmî literatürde aşk, ilahi ve beşeri olmak üzere iki anlamda kullanılmış, ilahî aşka genellikle hakiki aşk; beşerî aşka da mecâzî aşk denilmiştir. İlâhî aşk tasavvufta işlenmiş ise de Kalam ilminde daha çok tenkide uğramıştır. Bununla birlikte zaman ve zeminin farklılaşması bu konuda da bir kısım kelamcılar ve Eş'arî kelamcıları ilâhî aşkın kaynağının iman olduğunu vurgulamış ve Allah'ın kullarına ihsanı ve onlara karşı olan şefkati karşılığında kulların Yaratanı karşı minnet duygusu ve muhabbeti olarak tarif etmişlerdir (Uludağ.1991, 4/11).

Ehl-i Sünnet doktrininin müessisleri ilk dört halifenin meşruiyetini ispatlamaya ve onların iktidar dönemlerini bütün dönemler için örnek göstermeye çalışmışlardır. Eş'arîler tasavvufla doğrudan ve karşılıklı bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Eş'arî kelamcılar çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıktığı coğrafyalarda tasavvuftan etkilendikleri gibi tasavvufun kavramlarının oluşmasında; mutasavvıfların eserlerini kaydetmelerinde etkili olmuşlardır. Sünnî tasavvuf edebiyatının şekillenmesinde yoğun bir etkileşim meydana gelmiştir. Dolayısı ile Eş'arî mutasavvıflar tasavvufun çeşitli kurumlarında etkin roller üstlenmişlerdir. Bunu da Sünnî siyaset anlayışının bir gereği olarak görmüş olmaları mümkündür⁵. Çünkü geçmişte yaşanan ve Müslümanların çoğunluğu tarafından doğrulanan siyasi tecrübeler, en az naslar kadar hatta daha çok toplumun onayına ihtiyaç duymuştur. Bu durum dahi iktidar çevrelerinin kalamî istidlalin yanı sıra İslâm toplumunda tabanı olan tasavvufî geleneklerden de desteklenmesi anlamına gelmektedir.

2- Bektâşî Geleneği ve Eş'arî Unsurlar

Bektaşilik, Ahmet Yesevi'nin temellerini attığı, ahlak temelli İslam anlayışının "Yesevilik" doğrultusunda Anadolu'da çiçeklenmesi ile ortaya çıkan bir Türk Tasavvuf ekolüdür (Onat:2009, 137). Bektâşî Erkânnâmelerinde itikâdda bağlı bulunulan mezhebin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğu sıklıkla vurgulanmakta ve itikâdda mezhep imâmı olarak da Ebu Mansûr el-Mâturîdî'nin ismine yer verilmektedir. Erkânnâmelerin içeriği de bunu doğrulamakta ve Mâturîdîlik ekseninde bir Sünnîliğin ipuçlarını sunmaktadır (Teber: 2008; 131-134). Bu bağlamda Eş'arîliğe ve Eş'arîliğin izlerine Erkânnâmelerde rastlanmaz. Ancak Eş'arî düşüncenin izlerini Bektâşîlerin devlete karşı olan tutumlarında görebilmekteyiz. Erkânnâmelerde ve Bektaşî tarikat tekamülünün örneklerinin verildiği velayetnâmelerde ve ahitnâmelerde dünya işlerinde ve âlem nizamında (nizâm-ı âlem) padişahın rehber olarak kabul edilmiş olması⁶ ve idarecilere (ûlu'l-emr) mutlak itaatın tarikatın Ahidnâmesi içerisinde yer alması⁷ Eş'arî-Sünnî hilafet teorisinin dolaylı bir yansıması olarak kabul edilebilir. Zira Eş'arî-Sünnî hilafet teorisi adil ya da zalim olsun yöneticiye mutlak itaati savunan ve zalim bile olsa ona isyana kalkışmamayı öğütleyen bir tutumu benimser (Evkuran: 2005, 124). Derinliğine incelendiğinde Erkânnâmelerde devlet ve idare aleyhine hiçbir değerlendirmeye rastlanılmadığı gibi, devlete ve padişaha yönelik herhangi bir olumsuz tavra da yer verilmediği görülmektedir. Aksine padişah dünya işlerinde bir rehber olarak kabul edilmiş ve idarecilere itaattan ödün verilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Teber, 2008,134). Çeşitli cem ayinleri, Musâhiplik, Babalık ve Dedebabalık gibi kurumsal yapılar, Bektaşilik için birlik ve beraberliğin, sevgi ve kardeşliğin temsil edildiği unsurlardır (Albayrak, 2015:33).

Fırkaların adları, fikir önderlerine ve ortaya çıkış sebeplerine işaret eden birer kimlik olarak muhafaza edilebilir. Ancak, fırka isimlerinin dini kimlik değil; yalnızca sosyolojik birer kimlik oldukları dikkate de alınmalıdır (Özler, 2010,82). Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'inde bu

⁵ Sünnî siyaset teorileri için bkz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 1/1 (Bahar 2008), ss.7-26.

⁶ HBK. *Erkânnâme*, No:36, vr.8b.

⁷ HBK. *Erkânnâme*, No:36, vr.197b.

tür mezhep farklılıklarını Bâtînî yorum ve yaklaşımlar dışında olanlardan tefrik ederek onları İslâm düşüncesinin birer parçası olarak kabul etmiştir.

Bu tutum aslında tam bir sūfiyâne tavidir ve tasavvufî düşüncenin öncü şahsiyetlerinden olan ve hemen hemen bütün tarikatların silsilelerinde yer alan Hasan-ı Basrî'nin şu yaklaşımıyla da birebir örtüşmektedir:

“Haricîler ve İmâmiyye mensuplarının düşündüklerinin aksine her mü'min, resmî kararları İslâm inancına ters düşmediği sürece, ölümü pahasına da olsa, ayırım yapmaksızın, iktidarı temsil edenlere saygı duyması ve itâat etmesi gerekir. Her Müslüman ne pahasına olursa olsun, kardeşleriyle kalben birlikte olmalı, Cemâat hayatına kardeşçe iştirak etmeye devam etmelidir. Üstelik bunu, bir ayrılık vesilesi yapmadan ve şiddete şiddetle karşı koyma yoluna gitmeden Cemâat'e adalet doğrultusunda 'nasihat' amacıyla, yöneticilerin şu veya bu günâh ve kabahati üzerinde şahsî düşüncelerini açıkça ve tereddüd etmeden ifade etmek sûretiyle yerine getirmelidir. Bu hususta, haksız yere zarara uğransa ve görevli kimselerin şahsî tutumlarını tenkid etmek zorunda kalınsa bile, siyasî düzene saygı göstermek ve orada yerini korumak asıl olmalı, ne 'huruc' ne de 'kitmân' yoluna başvurulmalıdır.” (Massignon: 2006, 65-67).

Sonuç

İslâm düşünce ve geleneğinin bir parçası olarak ortaya çıkan tasavvuf akımları, züht hayatının daha sistematik bir ifadesi olarak, dinî metinlerin farklı bir anlama biçimini sunarak, kendi yöntem ve kaynakları ile Müslümanların zihin dünyasına yeni bir yorum getirmiştir.

Sözlü kültür ve yanında yazılı edebiyatı ile son derece zengin bir literatüre sahip olan Bektaşî tarikat geleneği, Hanefî-Mâturîdî akım ve Şafî-Eş'ârî fıkıh ve akaid anlayışlarından izlerin yoğun olduğu Sünnî unsurlar ile etkileşimin somut örnekleriyle doludur. Eş'ârî Sünnî kelimelerin geçmiş iktidar tecrübelerinden çıkardığı yorumla İslâmî yönetim nazariyeleri olarak benimsenmesi, Eş'ârî geleneğin Orta Çağda Müslüman devlet idarelerinin desteğini almasına sebep olmuştur. Gazâlî'nin kitap ve sünnet ekseninde yeniden yorumlayarak meşrulaştırdığı Sûfi düşünce, ilerleyen yüzyıllarda İslâm düşüncesi içerisinde Tasavvufî hayatı kurumsallaştırmış ve toplumsal yapının önemli bir unsuru haline getirmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlâtında geçtiği şekliyle “Her kim kendini bilir ise Çalab Tanrıyı bilir” anlayışına giden yolda Vahdet-i Vücûd tasavvuf geleneğinin bir örneği konumundaki Bektaşîlik Osmanlı Devleti yönetiminin her alanda desteklediği bir sūfi teşekkül olmuştur. Bektaşîlik bu sayede Osmanlı medeniyeti ve müesseselerinin içerisinde kendine yer edinmiştir.

İmâm Eş'ârî, İtikâdî İslâm mezhepleri tarihi alanında Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn isimli orijinal eserinin hemen başında aralarında ihtilaf bulunan fırkalar ile ilgili olarak kuşatıcı ve tarafsız bir tavır sergileyeceğini ifade etmiş, İslâm adının hepsine şamil olduğunu belirtmiştir. Bu sayede İslâm düşüncesinin evrenselliğine büyük bir katkı sağlamıştır. O, fırkalara karşı objektif bir tutum izleyerek tarihte ortaya çıkan fikirleri ve bunlar etrafında oluşmuş fırkaları, dönmelerinin sosyo-politik şartları çerçevesinde, taassuptan uzak bir şekilde değerlendirmek gerektiği metodolojisini okuyucularına sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan, “Ebu'l-Hasan Eş'ârî”, *DİA*, XI/445.
- Albayrak, Ali, (2015). “Alevî-Bektâşî Ritüelleri ve Temel Kurumlarından Hareketle Sosyal Bütünleşme”, *Sûfi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.12, Manisa, ss.21-36.
- Atalan, Mehmet, “Hanefilik ve Mâturîdiliğin Bektaşîlik Üzerindeki Etkileri”, *Kastamano Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, C.I, Sayı:1, ss.25-47.
- Argun, Şaban, *Mütekaddimîn Dönemi Eş'ârî Kelâm Âlimlerinin Tasavvufa Bakışı (İbn Fûrek Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2016.

- Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV. Yay., İstanbul 1979, “Önsöz”, s. XVIII.
- el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, Çev. E. Ruhi Fırlalı, “Önsöz”, İstanbul 1979, s.IX-XII.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasan, *İlk Dönem İslam Mezhepleri, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.
- Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.
- Fığlalı, E. Ruhi, “Ana Hatlarıyla Alevilik”, *Günümüzde Alevilik ve Bektâşilik, Panel 22.02.1992*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1995, s.11-18.
- Fığlalı, E. Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yay., İstanbul 1984.
- Fığlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Selçuk Yay., Ankara 1996.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. A. Serdaroğlu, C.III, Ankara 1963, -HBK. *Erkânâme*, No:36, vr.1b-197b.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşârilik-Maturîdilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- Korkmaz, Siddık, “Hacı Bektaş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu 07-09 Mayıs 2010*, Çorum, 2011, cilt: I, s. 91-108.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî”, *İmâm Mâturîdî ve Maturîdilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturîdilik Mezhebi*, Kitâbiyât, Ankara 2003, ss.25-66.
- Kutlu, Sönmez, “Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 1/1 (Bahar 2008), ss.7-26.
- Massignon, Luis, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, Fransızca'dan çev. Mehmed Ali Aynî, sadeleştirme ve ilavelerle yayına haz. Osman Türer- Cengiz Gündoğdu, Ataç Yay., İstanbul 2006.
- Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, Ankara 2010.
- Onat, Hasan, “Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. D. Ethem Ruhi Fığlalı'nın Yeri”, *Ethem Ruhi Fığlalı'ya Armağan*, Vadi Yay., Ankara 2002, ss.236-254.
- Onat, Hasan, “Makâlâtü'l-İslâmiyyîn”, *DİA*, C.27, s.406.
- Onat, Hasan, “Ahmet Yesevi - Hacı Bektaş Veli Çizgisinde “Velayetname”nin Anlam ve Önemi Hakkında”, *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)*, 2009, ss. 135-142.
- Özgüdenli, Osman Gazi “Nişabur”, *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss.150-151.
- Özler, Mevlüt, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, Ankara 2010,
- Ritter, H., “Eş'arî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, IV/390.
- Sarıkaya, M. Saffet, “XIX. ve XX. Yüzyılda İslâm Dünyası”, *XIX. Yüzyıldan Günümüze İslam Düşünürleri*, Ed. Kemal Sözen, AlKürşat Turgut, Sabri Yılmaz, Divan kit. İstanbul 2017, s.13-34.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *DİA*, C.4, ss.11-17.